

פרשת לך לך

דְּרָשׁוּ ה' וְעֲזֹז בְּקִשׁוֹ פָּנָיו תָּמִיד (תהלים קה ד):

מתיחס לעינים, ולא מצאנו מקום מתיחס לזה בכל הארץ אלא ארצנו ונחלת אבותינו מ[חמת] כמה חמדות שנמצאו בה, מִקֵּהם טבעיות מִקֵּהם סגוליות. הטבעיות - מפירותיה ומאֲוִירָה, יֵעָן כי נתפרסמו פירותיה כי חמה עלו במעלה על כל הפירות שבְּעוֹלָם, מצורף לְמָה שאינה חסרה כלום מפירות העולם, וכמאמרם ז"ל (ברכות לו): עֵץ מאכל - להביא עֵץ שמעם עצו ופריו שוה, ואיזהו - זה הפלפלין, ללמדך שהפלפלין חייבין בערלה, וללמדך שאין ארץ ישראל חסרה כלום, שנאמר (דברים ח ט): ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם, לא תחסר כל בה.

ומעם נתנו חז"ל במדרש (סנהדרין לו): כי

מודעת זאת מאשר [כתבו] חכמי הראשונים ז"ל, כי כדור העולם בכללו מהגלגל העליון עד קצה הארץ הוא כולו אדם אחד, אין בו רְקוֹת כלל, כמו שהאריך בזה רבנו בספר המורה (פרק ע"ב מחלק א') שם¹³⁸. וחייב מזה, כי כמו שיש באדם אבר שמבלעדי תנועתו יהיה האדם פֶּלֶא היה - והוא הלב - שאם ינוח כהרף עין, ימות האיש ויבטלו חושיו, כן אילו ינוחו הגלגלים - יהיה מיתת העולם בכללו ובטול כל מה שבו. עד כאן דבריו ז"ל.

מִתְחַיֵּב מזה כמו כן, כמו שיש באדם איברים ינהיגוהו ויורוהו הדרך ישכון אור, והם העינים, כן יִתְחַיֵּב שיחיה בארץ מקום

מקשה מלא נקודת, מרכזו כדור הארץ, והמים מקיפים בארץ, והאוויר מקיף במים, והאש מקיף באוויר, והגשם החמשי מקיף האש, והם כדורים רבים אחד תוך שני, אין פנוי ביניהם ולא רְקוֹת כלל, אלא הקפתם מתוקנת מדובקים אחד באחד, כולם מתנועעים תנועה סבובית שוה, אין מהירות בדבר מהם ולא איחור, ר"ל כי כל כדור מהם לא ימהר פעם ויאחר פעם אחרת, אבל כל אחד דבק לטבעו במהירותו ואופני תנועתו, וכו'.

יעו"ש שהאריך.

138. וזה לשון "מורה נבוכים" שם: "דע כי זה הנמצא בכללו הוא איש אחד לא זולת זה, ר"ל כי כדור הגלגל הקיצון בכל מה שבו, הוא איש אחד בלא ספק, כראובן ושמעון באישות, והשתנות עצמיו, ר"ל עצמי זה הכדור בכל מה שבו, כהשתנות עצמי איש איש מבני אדם על דרך משל, וכמו שראובן על דרך משל הוא איש אחד והוא מחובר מאברים מתחלפים, בבשר ועצמות וגידים, ומליחות משתנות, ומרוחות, כן זה הכדור בכללו מחובר מן הגלגלים ומן היסודות הארבעה, ומה שהורכב מהם, ואין רְקוֹת בו כלל, אלא

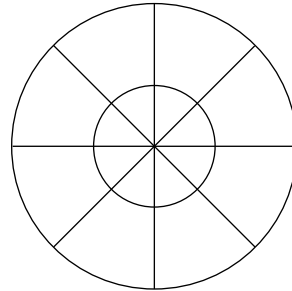
ובלבנים - נמצאת בה סגֵלַת הרוחניות להחזיק מועט את המִרְבָּה.

וכבר נודע מאמר רבותינו ז"ל (תענית ה.) כי ירושלים שלמעלה מְכֻנֶּת כנגד ירושלים שלמטה, נמצא שיש טבע בירושלים שלמטה כטבע ירושלים שלמעלה שכנגדה. הוא שאמר ירושלים הבנויה בחומר ובלבנים - והרמוז שהיא גשמית - הן היתה כְּעִיר שְׁחוּבְרָה לָהּ יַחֲדִיו לַמַּעֲלָה, שהיא רוחנית. ונתן טעם כי שם עָלֹו שְׁבִטִים שְׁבִטֵי יְהוָה עֲדוּת לְיִשְׂרָאֵל לְהוֹדוֹת לְשֵׁם ה', וְכֵלָם - הִכִּילָה אוֹתָם מִדַּת אֶרֶץ, ואין זה כי אם שירושלים הגשמית שָׁבָה לַהֲיוֹת רֹחֲנִית:

עוד יש לפרש על פי הקודם, וכבר ידוע מאמר רבותינו ז"ל (סוטה מז.) "הן מקום על יושביו", ועוד אמרו (כתובות קי.) שהנוה היפה בודק. והנה להיות שמכל עיר באים לארץ ישראל, יעלה על הדעת כי כמה [מהבאים] לא ייטב בעיניהם אויר ארץ ישראל, אם לצד טובותיו, אם לצד 'הן מקום על יושביו'. אבל לפי מה שהקדמנו שירושלים כלולה מכל העולם, הנה יתחייב שאוירה מתיחס לאויר כל המקומות, אם כן לכל עיר שתתחבר ירושלים - היא בדומה לה. והוא אומרו ירושלים הבנויה כעיר שחֻבְרָה לָהּ יַחֲדִיו, והטעם לזה - ששם עָלֹו שְׁבִטִים, ולשלא יזוק שום אחד [מהשבטים] בעליָתו - שם הוא יתברך אוירה כלול מכל האוירים בדרך גם, מצורף לקצת טבע שיש בה כללות כל האקלימים:

ולפי דרכנו יאמר על הפירות - שארץ

ארץ ישראל היא טבור העולם, וכל העולם רצועות רצועות, כל רצועה - עפרה יפה לזריעת מין אחד, כמאמרם ז"ל (שבת פה.) על פסוק (למִן לוֹ ב) "אלה בני שְׁעִיר הַחֹרִי יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ", החורי - שהיו מריחין עפר הארץ, לומר: "רצועה זו ראויה לזרעה דבר פלוני" וכיוצא. אך להיות שהעולם ככדור - אם הרצועה במקום אחת רחבה מני ים, הנה חידודה לארץ ישראל כזה:

הנה לפי זה יתחייב שכל הנמצא בעולם ימצא בארץ ישראל. וזו היתה חכמת שלמה המלך ע"ה, והיה נוטע בירושלים כל מינים שבעולם:

וזהו אצלי פירוש הכתובים (תהלים קכב ג) ירושלים הבנויה כעיר שְׁחֻבְרָה לָהּ יַחֲדִיו ששם עָלֹו שְׁבִטִים. ואין לפשוטו שחר. וחזין מדרךנו, הייתי מפרשו במה שיש לדקדק אומרו ירושלים הבנויה - למה תאר אותה בזה התואר, שפשיטא שבנויה היא. ולכן נראה לפרש במאי דתנן (אבות פ"ה מ"ה) "ולא אמר אדם לְחַבְרוֹ צֶר לִי הַמָּקוֹם שְׂאֵלִין בִּירוּשָׁלַיִם", כי ירושלים - עם היותה אחת מערי ארץ ישראל - היתה מכילה כל אוכלוסי ארץ ישראל, שהחזיק מועט את המִרְבָּה, שאף שהיתה גשמית בנויה בחומר

ישראל מבונה בכל טוב, וכל עיר שיתחבר
 לה ירושלים - תמצאנה כדמותה בצלמה
 ששם עלו שבטים וגו', וכל אחד נהג [ליוון
 בה] על פירות ארצו. וכל זה נכלל בכלל
 אומרו (אבות פ"ה מ"ה) "ולא אמר אדם לחברו
 צר לי המקום שאלין בירושלים":

עוד לה לארץ ישראל חמודות אלהיות,
 כי היא שער השמים לקבול התפילות,
 והנבואה - שאינה שורה אלא בארץ ישראל
 כמאמרם ז"ל (מ"ק נה). שעל שנים אלו נרמז
 רמז הכתוב באומרו (לקמן כח יז) **אין זה כי אם
 בית אלהים וזה שער השמים, בית אלהים -**
 רמז לנבואה, וזה שער השמים - רמז לקבול
 תפלות, שעל שנים אלו קונן המקונן בחורבן
 בית המקדש באומרו (איכה ג ט) **גִּדְרִי דִּדְרָכִי
 בְּגִזִּית נְתִיבוֹתַי עֲנָה, כי הדרכים רחבים מן
 הנתיבות, והם דרכים שבהם נוצצת הנבואה
 על הראוים לה, אלו - בעונות הרבים - נגדרו
 בגזית, כי "אין עוד נביא ולא אתנו יודע עד
 מה"¹³⁹ ונתיבותי שבהם עוברת התפלה - ענה
 הנתיבים ההמה, כי אין התפלה מתקבלת כי
 אם בקושי גדול, אך לא נגדרו לגמרי, דאם
 כן לא שבקת חיי. ולפי שהשגחת הנבואה
 מפורסמת יותר מהשגחת התפלה, קרא
 להם 'דרכים' ולאחרים 'נתיבות':**

ועוד יש לפרש שהכל קאי על הנבואה,
 אך הנבואה יש לה 'דרכים' רחבים ונתיבות'
 דקים, וזאת היא מדרגת הנבואה ורוח
 הקודש. אמר שהדרכים הרחבים נגדרו, אך

הנתיבות הדקים עוה, כי עד היום משתמשים
 ברוח הקדש לראוים אך בקושי. ועוד יש
 לפרש דנתיבותי עוה קאי על החלומות
 שהם אחד מששים בנבואה (ברכות נו), שגם
 להם עוה, כי רובם אינם צודקים:

ועל שנים אלו רמז הכתוב באומרו (דברים
 יא יב) **ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה וגו',**
 וצריך להבין דרישה זו מה היא. גם הכפל
 תמיד עיני ה' וגו' מראשית וגו', והיינו
 כך. גם הדקדוק נפר - שהוא סותר דבריו,
 דאומרו דורש אותה היינו לפרקים - שכן
 יאמר על לשון דרישה ולא יאמר על לשון
 שהוא תמיד נגד עיניו - ואחר כך [אמר]
 תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה
 ועד אחרית שנה.

ועל פי דרכנו יאמר כי כן לשתי הסגולות
 שנמצאו בה שזכרנו, והם: סגולת קבול תפלה
 - כי יחטאו ואשמו, ונסתלקה מהם השגחתו
 יתברך ואין משנית, והתפללו לאל - דרוש
 ידרשם. והוא אומרו **ארץ אשר ה' אלהיך
 דורש אותה, והיינו העומדים בה. ובענין
 הנבואה - אמר: תמיד עיני ה' אלהיך בה**
 כי כבר נתבאר מדברי הרב המורה כי ענין
 הנבואה היא השגחה יתרה מאתו יתעלה על
 הראוי לה. יעני שם. והוא אומרו "תמיד עיני
 ה' אלהיך בה", וזה הענין אין לו הפסק:

ואולם אומרו **מראשית השנה וגו',**
 חשבתי פירוש אחר בפסוק זה, והוא
 שהכתוב כלל שני ענינים שהיו בארץ, האחד

מובלע בַּחֲבֵרוֹ. והוא, כי בזמן שהיו ישראל שרויין על אדמתם, היתה השגחה יְתֵרָה וקדושה נפלאה בכל ארץ ישראל, כאשר תראה מענין רבבות הנביאים שהיו ביניהם. ובבית המקדש, האש מלמעלה רבוצה כארי (יומא כב), ונפים לאין קץ ותכלית נעשו בקרבה. ואולם כאשר חטאו, נסתלקה ההשגחה הַיְתֵרָה והקדושה הנפלאה. ואולם נשאר רושם הקדושה בארץ, על דרך מאמרם ז"ל (עין מדרש תהלים יא ג) לא זזה שכינה עד שעשתה רושם, והרושם לא יסור לעולם. ולכן אמרו רבותינו ז"ל (מגילה כח) על פסוק (ויקרא כו לא) "והשמותי את מקדשיכם", קדושתן אף כשהם שוממין, והיינו הקדושה המועטת. ועל זה אמרו רבותינו ז"ל (עדות פ"ז מ"ו) "קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא".

וענין זה-המעט מן ההשגחה אשר השאיר ה' בה יותר על הארצות, היא כדמיון העצם שנשאר קִיָּם באדם שממנו ישוב ויִבְנֶה (ע"י בית יוסף אורח חיים סי' ש שנקרא נסכו). ועל זה רמז הפסוק ארץ אשר ה' אֱלֹהֶיךָ דורש אותה. ולחיות שההשגחה הגדולה ההיא אינה תדירה, אמר בה לשון 'דרישה' לפרקים. ואמר, ולא עוד אלא תמיד - בלי הפסק - עיני ה' אֱלֹהֶיךָ בה, שמביט ורואה בה בלי דרישה - אך רֵאִיהָ בעלמא. וביאר אופן ההתמדה שהוא במבט הארץ, ולא מהדָּרִים בה כאומרו מראשית וגו', כאומר מתחלת בריאת הזמן עד סופו, והוא אומרו מראשית וגו', ואין זה כי אם סִגְלָה שֵׁם אֱלֹהִים בארץ ההיא מצד עצמה ומצד חומרה:

ועוד יש לפרש באומרו תמיד עיני ה' אֱלֹהֶיךָ בה - שמשגיח תמיד במעשיה ומעניש מיד לחוטאים שלא תתמלא סאתם, כדכתיב (עמוס ג ב) "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את עוונותיכם", ואינו מעלים עיניו זמן-מה ממנה, רק תמיד עיניו בה לדונם בכל יום. ולזה אמר מראשית השנה, שלחיות שכל העולם נדונין בראש השנה, אמר: בארץ ישראל לא כן, כי כל הימים אצלם כראש השנה "מראשית השנה ועד אחרית שנה". ואולם, המשפט אינו כמשפט היום הקבוע שהוא ראש השנה, אך יחדש הקב"ה משפטים מראש השנה ואילך, שלא כדרך הארצות:

עוד לה לארץ ישראל חמודות סגולות, אומרו יתברך (דברים יז ח) "כי יפלא ממך דבר וגו' ובאת אל המקום אשר יבחר ה' וגו', ושמרת לעשות ככל אשר יורוך", ואומר (ישעיה ב ג) כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. (והכל) [והפי של כי מציון] יאמר: א'. שאין מעִבְרִין שנים וקובעים קְדָשִׁים כי אם בירושלים, כמאמר רבותינו ז"ל (סנהדרין יא:). ועוד, כי המקום גורם שיתגלו להם רזי וסתרי התורה כמאמר רבותינו ז"ל (ב"ב קנח) "אזירא דארץ ישראל מְחַפִּים", והוא אומרו "ודבר ה' מירושלים". ועוד נוסף כמה וכמה מִצְוֹת התלויות בארץ דוקא ולא חוצה לה, נוסף על כמה וכמה דינים הנאחזים ונסרכים בארץ, דיני הקרבנות וטומאה וטהרה שהם כמעט רוב המִצְוֹת :

וכל חמודות אלו - זְכָרָם המשורר באומרו (תהלים מח ב) גְּדוֹלָה ה' וּמְדֹאָלָה

מאד בעיר אלהינו הר קדשו (ובפסוקים) הנמשכים [אחריו]. ויש לדקדק ואמרו **בעיר אלהינו**, ומקרא מלא (מלאכי א יא) **כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים**. ועוד יש להקשות, אך אין מקום להאריך בדקדוקים. אך הוא הדבר אשר הקדמנו, כי המשורר בא לשבח [את] ארץ ישראל בשלשה מיני החמודות שזכרנו, אך - להיות שקודם שיתעסק האדם בשבח וקלום שום נברא, יצטרך קודם לשבח ולקלם [את] מקור הקלום והשבח אשר לו לבדו נאוו תהלות - הקדים ואמר "גדול ה' ומהלל מאד". ואמר, כי הן אמת גדול ה' בכל הגוים והלשונות, אך מהולל מאד בעיר אלהינו הר קדשו:

עתה באתי להסיר מעלינו חרפת הישמעאלים, כי להם לשון מדברת גדולות בשבחיו יתברך, ומיחדים אותו בלשונות צחים ונאים לשומע, עד שקצת מבני עמנו נתפתו מיחודם, ואמרו אין יחוד כיחוד של הישמעאלים. והבל יפצה פיהם¹⁴⁰ הם והמתפתים אליהם, כי אין השבח וההלל אליו יתברך כשירי דודים איש אל חברו - לקלסו במעשיו וחכמתו, 'זוהי כנגן המנגן'¹⁴¹ 'ותהי בפיו כדבש למתוק'¹⁴², כי הוא יתעלה עולה על כל שבח וקלום.

אך עקר השבח לו יתעלה בהמית אדם עצמו ותאותיו לכבודו יתעלה, זהו עקר

ההלל והשבח, ושירה קטנה שלו תערב לאל יותר ויותר מאלפי אלפים שירות של זולתם המשלח לתאוות נפשו ולפעמים כאשר ייטב לבו יהלל וישבח לבוראו, הלא תהלתו ושירתו תפלה מבלי מלח, וכמאמר הכתוב (ירמיה יח) "נתנה עלי בקולה על בן שנאתיה", כן הם שירי הישמעאלים ויחודם, אין יחוד כיחוד עם בני ישראל, אין שירה כשירת זרע אברהם אשר יקיימו מצות בוראם על כל פסיעה ופסיעה, ואם יחטא ואשם - תכף כאיש נדהם יהיה עד ישוב מחטאיו, וסובלים חרפת אנוש, 'למכיהם ממים לחי יושפעו' בחרפה¹⁴³ על ה' ועל תורתו:

והוא מאמר הכתוב (ישעיה מט ג) **נאמר לך עבדי אתה ישראל אשר כך אתפאר**, יאמר: שלא מצאתי נכנע לעבודתי ושומר משמרת כי אם אתה. וזהו **נאמר לך באמת עבדי אתה ולא אחר**, ולכן **ישראל אשר כך דוקא אתפאר ולא באחר**. ועין במה שכתבנו במאמר ל"ג עיקרים¹⁴⁴:

העולה מזה, כי כל עוד שתכבד עבודת האל על האדם, הוא מגדיל הללו ושבחו לפני בוראו יתברך. אמר המשורר הגדול ה' בכל הגוים, אכן מהלל מאד בעיר אלהינו הר קדשו, כי קדושתם, ופרישותם מתאותם, ועבודתם, גורמת שיתעלה ה' בהלואם על כל הגוים כאמור:

143. ע"פ איכה ג יא.

144. בספר רב פנינים, הוא מי מנוחות חלק ב.

140. ע"פ איוב לה מז.

141. מלכים-ב ג מז.

142. ע"פ יחזקאל ג ג.

עוד ישב על קלום ישראל על קלום האמות,
 יען כי האמות עובדי עבודה זרה נתנו
 בקולם - על כל גבעה גבוהה ותחת כל עין
 רענן - בשירי עגבים ושירי חשק, ובפיהם -
 מוסרח כגלל פי חזיר, כצואה עוברת - יבואו
 לשבח בשבחיו יתעלה. והוא אומרו (תהלים
 נ טו) **וְלִרְשָׁעִים אָמַר אֱלֹהִים מַה לָּךְ לִסְפֹּר
 חֲקֶיךָ וְתִשָּׂא בְרִיתִי עָלַי פִּיךָ וְגו', פִּיךָ שֶׁלַּחַת
 בְּרַעְיָה וְגו', לומר כי איך בפה מזוהם מכל
 דברי נבלה ורכילות ולשון הרע, תבוא לספר
 חֲקֶיךָ וּשְׁבַחֶיךָ.**

והוא מאמר אסף בקנאתו על הרשעים
 ותהי בלבו כאש בוערת, אמר (תהלים עג
 ט) **כִּי קָנָאתִי בַּהֲלָלִים וְגו' שְׁתוּ בַשְּׁמַיִם
 פִּיהֶם וְלִשְׁוֹנָם תִּהְלַךְ בָּאָרֶץ**, אמר: רבונו
 של עולם, אם לפניך עלתה שירה שלחם,
 והיותם **"שְׁתִּים בַּשְּׁמַיִם פִּיהֶם"** לשבח
 לבורא השמים ונוטיהם, הנה **"לִשְׁוֹנָם תִּהְלַךְ
 בָּאָרֶץ"**, לשונם מְשַׁלַּחַת לכל דבר רע, ואיך
 תערב אליך רנתם ושבחם, ואתה אמרת (שם
 נ טו) **"וְלִרְשָׁעִים וְגו' מַה לָּךְ לִסְפֹּר חֲקֶיךָ וְתִשָּׂא
 בְרִיתִי עָלַי פִּיךָ"**.

והוא שאמר (שם י ג) **כִּי הִלֵּל רִשְׁעִים עַל
 תַּאֲזוּת נַפְשׁוֹ וּבִזְעָה בְּרַךְ נַאֲיָה ה'.** (תהלה)
 אמר (שם יא) **לָמָּה ה' תַּעֲמֹד מִרְחוֹק, תַּעֲלִים
 לַעֲתוֹת בַּצִּדָּה.** יאמר, שודאי לא נכחיש כי
 קרוב אתה, אך לפעמים תעלים ולא ידעתי
 הסֶפֶה, הלא תראה כי **בְּנֵאֲזוּת רִשְׁעִים יִדְּלַק
 עֲנִי** (שם פס ב), כי הרשע - עם היותו בטובה
 עד מאד, שָׁפָה [הוא] מתגאה - הוא "יִדְּלַק
 עֲנִי" לאכול ממנו, והוא כעין מה שאמר
 נתן לדוד המלך ע"ה (ש"ב יב ג-ד) **"וְלִרְשָׁעִים אֵין**

כל וגו' ויחמול לקחת מצאנו וגו' ויקח את
 כבשת האיש הראש" וגו', **וַיִּתְּפָשׁוּ הָעֲנִיִּים
 בִּידוֹ שֶׁל הָרָשָׁע בְּמִזִּימוֹת שֶׁחֲשַׁב עֲלָיו, וּבֵא
 עֲלָיו בַּעֲלִילוֹת וּמַצְלִיחַ, וְעִינֵיךְ רֹאוֹת. וְעוֹד
 זֶה תִּסְבֹּל, כִּי הִלֵּל רִשְׁעִים עַל תַּאֲזוּת נַפְשׁוֹ,
 שֶׁמִּשְׁבַּח לֹאֵל שֶׁהַשְּׁלִים מֵאֲוִיו כָּאֵלֹהִים ה'
 מִסְכִּים עָלָיו. וְכִי תִמָּא, סוּף סוּף - הָרִי
 הוּא מִשְׁבַּח לֹאֵל, אֵין זֶה שִׁבְחָה, [כִּי] **וּבִזְעָה
 בְּרַךְ - מִי שְׁגוֹל וּמִכֶּרֶךְ - נַאֲיָה ה',** שֶׁזֶכֶר ה'
 וּמִכְעִיסוֹ, וַיִּפֶּה לוֹ חֲשִׁיקָה:**

נחזור למזמור שבח ארץ ישראל, כי
 אחר שקדם שבח האל - שָׁב לִשְׁבַח [את]
 הארץ בג' מיני חמודות שזכרנו. תהלה, דָּבָר
 בְּמַבְעִיּוֹת, אמר: **יִפְה־נוֹף מִשׁוּשׁ כָּל הָאָרֶץ,**
 להיות ששורש וחיות העולם תלוי בגלגלים,
 כי הם הלב לכל העולם כמו שזכרנו למעלה.
 נמצא - כל חלקי העולם הם נופות, והשורש
 הוא הגלגל, אמר **יִפְה־נוֹף - שְׁעִיר אֱלֹהֵינוּ**
 הוא היפה שבנופות, יען כי הוא **מִשׁוּשׁ כָּל
 הָאָרֶץ,** שפירותיה ישישו וישמחו כל הארץ
 לגדולם וערבותם ומתיקותם, הרי הטבעיות.

עוד לה הר ציון ירבת צפון, יען כי
 ירושלים היא בצפון של ארץ יהודה בגבול
 שבין יהודה לבנימין כמו שכתב רש"י
 בחומש (למן כה יי) בפסוק **"אֵין זֶה כִּי אִם בֵּית
 אֱלֹהִים"** וגו'. יְעִין שם. והראב"ע פירש כי
 ציון בצפון ירושלים היתה. ולי נראה שציון
 שזכר המקרא תמיד - היא ירושלים בכללה,
 כי מה עדיפות בציון על שאר ירושלים. אך
 להיות כי **צִיּוֹן הִיְתָה מִכָּלֵל יוֹפִי,** מְכַנָּה עַל
 ירושלים בשם ציון, וזה מחִיב ומוכרח מן
 הכתובים בָּלָם.

כאומרו (משלי כד ו) "כי בתחבולות תעשה לך מלחמה", הגי' אם יהיו 'בלב' אחד כאיש אחד¹⁴⁶, שאז 'איש' את רעהו יעזור¹⁴⁷, יעזור זה על הנצחון אף לאנשים מועטים.

אמר אופן הידיעה כי הוא למשגב - כי הנה המלכים נועדו, פָּלַל בזה הרבוי והעצה: הרבוי - באומרו "המלכים" שנקבצו באו. ולא באו איש ממקומו למלחמה, אך תחלה נועדו, עשו בית-ועד לומר 'הבו עצה ודבר הלום'¹⁴⁸. ואחר כך עברו יחדיו בלב אחד כאיש אחד. ועם כל שלמותם בגנוני המלחמה, ראה מה קרה להם: הנה מנהג העולם, חיל וצבא [הבאים] לצור על עיר שלא הכירה מתמול שלשום, הנה תחלה יתמה בראותו חומת העיר ומגדלותיה ויירא לגשת. ובהמשך הזמן - מידי יום יום המשיך המלחמה - יסור פחדו והתמהמהו ויוסיף להתחזק.

ואלו - נשתנו עליהם סדרי העולם, המה ראו בן תמהו. דקדק בן, לומר שהתמיהה הראשונה אינה מן הפלא שכן תמהו, וזה בן, כמנהג העולם בן תמהו, אך הזרות הוא - שהמלחמה נמשכת והפחד הולך וחזק בלבם, נבהלו נחפזו רעדה אחזתם שם חיל ביולדה. והאניות הבאים ממרחק לעוזרם - הנה ברוח קדים תשבר אניות תרשיש. ולחיות שהדבר הנשמע אינו מאמת אצל הישומע כראיה, אמר כאשר שמענו בן

וכפי דרכנו, אחר ששָׁבַח [את] אקלים ארץ ישראל בכלל, אמר כי עוד להמהחמודות כי הר ציון שבירכתי צפון - בגבול שבצפון בסוף הגבול - היא קרית מלך רב, (כי) להיות [בין] 'באשר דבר מלך שלטון'¹⁴⁵ וכל ההנהגה על פיו, פָּנָה [את] מנהדרי גדולה היושבים בירושלים בשם מלך רב שאשר יגזרו בן יקום, כאומרם במשנה (ר"ה פ"ב מ"ט) "יש לי ללמד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי". או יש לפרש קרית מלך רב: מלך - כפשוטו, ורב יאמר על מופלא שבסנהדרין ויאמר על כהן גדול. באופן שכל השָׁרָרוֹת שמהם תצא הגזרה על כל ההנהגה, שם תמצא. הרי חמודות נימוסיות.

חמודות אלהיות:

אמר: אלהים בארמנותיה נודע למשגב, כי: אם בכל הצלחות הארצות - אף אם תהיה בגזרה מאתו יתעלה - יוכל למעון הטוען כי מקרה הוא או מזל הוא, מכל מקום בארמנותיה של ירושלים נודע כי משגב להם אינו כי אם מאתו, כי נצחונם - שלא כמנהג העולם.

וביאר קצת מהזרות אשר קרה להם, שממנו יודע כי הכל מאתו יתעלה, אומרו כי הנה המלכים נועדו עברו יחדיו, כי האמה הנוצחת כפי הטבע - תנצח באחד משלשה דברים, וכל שכן אם יצטרפו השלושה, והמה: אי הרבוי, בי העצה והתחבולות למלחמה

¹⁴⁵. קהלת ת, ד.

¹⁴⁶. רש"י שמות יד, י.

¹⁴⁷. ישעיהו מא, ו.

¹⁴⁸. ע"פ שופטים כ, ז.

**ראינו בעיר ה' צבאות בעיר אלהינו, אלהים
יכוננה עד עולם סלה :**

**להקב"ה אלא של ישראל, שנאמר (ישעיה מג
כא) עם זו יצרתי לי, תהלתו יספרו". עכ"ל:**

או יאמר: **ראינו** - ברוח הקודש. אמר
כאשר שמענו כן ראינו, נבא ברוח קדשו
על שלשה בתי מקדשות: בית ראשון ושני,
ובית שלישי שיבנה במהרה בימינו כן יחי
רצון: **בעיר ה'** - הוא בית ראשון, שהיה גלוי
שכינתו נפר נגלה, שכן יורה שם ה' **צבאות**
ש"אות הוא בצבא שלו" כמאמרם ז"ל (חגיגה
מז). או, שכן - להבדיל - מלך בשר ודם,
כשבא בצבאות - מתפרסם ונודע, וכשבא
לבדו - אינו נפר ונגלה.

ולכך אמר **בעיר ה' צבאות** - בבית
ראשון. **בעיר אלהינו** - בבית שני. וכן
בבית השלישי שיכוננה **אלהים עד עולם**
סלה שהיא תשועת עולמים. באופן כי
אלהים בארמנותיה נודע למשגב מכל אלו
הנפלאות, דברים יוצאים מהקש הטבעי.
ואפשר שעל זה אמר תהלה "גדול ה' ומהולל
מאד בעיר אלהינו", שעם היות כי "גדול
שמו בגוים" - בירושלים שנודעה ידו מבלי
ספק ותליה בטבע ומקרה, יהיה ההלול יותר
האמתי ומעולה:

ובמדרש ילקוט (תהלים קד) מעיר על זה
שכתבנו שקלום ישראל יותר מקלום אמות
העולם. אמרו ז"ל: ה' **אלהי גדלת מאד** - זה
שאמר הכתוב (דה"א כט יא) "לך ה' הגדולה
והגבורה וגו' והמתנשא לכל לראש", אמר
ר"ח: **אתה מוצא שהכל מקלסין להקב"ה**
שנאמר ממזרח שמש וגו', ואין קלום גדול

והוא מבואר עם מה שכתבנו בקודם, כי
על ידי שעבוד ישראל למצותיו ולתורתו -
היא הגורמת עליו קלום על קלום האמות.
והנה בעל המאמר הוקשה לו אומרו "ה'
אלהי", דהיה לו לומר "ה' אלהים גדלת",
ולמה ייחד שמו יתברך עליו. לכך אמר שזהו
שאמר הכתוב "לך ה' הגדולה וגו' כי כל
בשמים ובארץ לך ה' הממלכה והמתנשא
לכל לראש", הוקשה לו: תרתי לך למה לי,
אך לומר כי - עם שבשמים ובארץ מקלסין
להקב"ה - קלום ישראל יותר משבח ומהלל,
מפאת שעל ידי כמה נסים וגבורות שנעשים
להם - מכירים השגחתו יתברך ו[שהוא]
שליט בעולמו.

ואל זה כונו השני כתובים הבאים כאחד:
באומרו ה' **אלהי יאמר**, שעם היות כי גדול
שמך בגוים, שנגלית אלהותך השגחתך
ושליטתך, גדלת מאד. והוא הלשון עצמו
שאמר "ומהלל מאד בעיר אלהינו".

וזהו שאמר הכתוב לך ה' הגדולה וגו'.
קודם, אמר (דה"א שם פסוק י) **ויברך דוד וגו'**
ויאמר דוד ברוך אתה ה' אלהי ישראל
לך ה' הגדולה. הנה במסכת ברכות (דף
נח.) פירשו הכתוב הזה על הנסים שנעשו
לישראל בקריעת ים סוף ובמצרים ובמתן
תורה. יען שם. ולזה אמר **ברוך אתה ה'**
אלהי ישראל, שאף שהוא אלהי העמים -
על ישראל נגלית אלהותו יותר. ולזה פירש
ואמר: אשר אמרתי "אלהי ישראל", יען הם

שנתת לנו ארץ טובה ורחבה, והיינו הטובה האמתית, שנתת לנו מקום שהוא שער השמים לקבול תפלות ולנבואה, ועוד לה שהוא רחבה, שאיורה מחכים ומרחיב דעת האדם, ועל זה תארה ברוחב - עם שיש כמה [ארצות] רחב[ות] ממנה. וזהו אומרו "לארעא מבתא" וכו'.

ור' יהושע בן לוי דבר [על הכתוב] - על ההמון, אמר: שה' שם בישראל דברים [אשר] יפתו להמון גם כן, והוא אומרו: על ידי שנתת לנו ארץ זבת חלב ודבש - שהם דברים יתפתו מהם ההמון - אחריו נרוצה. וזהו "ארעא רבתא", כי רבה היא בכל מיני פירות [ועי' מדרש רבה סוף פרשת פקודי].

ואמר עוד (תהלים מח י) **דמינו אלהים חסדך בקרב היכלך**. יאמר, כי חשבנו שאין מכירין בחסדך כי אם בקרב היכלך, אבל האמת הורה דרכו, **וכשמך אלהים** - שהוא מפרסם בעולם - **כן תהלתך על קצוי ארץ**.

ולחיות שאמרו רבותינו ז"ל (ב"ק נ) שהאומר הקב"ה ותרן - יותרו חייו, אלא מאריך אפיה וגבי דליה¹⁵⁰, אמר: עם שחסדך בכל העולם, מכל מקום **צדק מלאה ימינד**, שמשפט צדק - מלאה ממנו ימינד. וזה הצעה¹⁵¹ למה שרצה לבקש. אמר: אשר על כן שאין אתה מוחל, [אתה] רודף [את] הצדק, יהי רצון **ישמח הר ציון, תגלגלה בנות יהודה למען משפטיך** שאתה תעשה

יהללך בכל הנסים שעשית להם, ובפה מלא אומרים לך ה' הגדולה והגבורה וגו', על כל הנסים שעשית להם, כי כל בשמים ובארץ לא ישבחוך בנסים שעשית להם, אך יאמרו לך ה' הממלכה וגו', והם דברים שהשיגו אותם במופת או בקבלה:

ולזה בננו רבותינו ז"ל: אמרו במדרש (שה"ש רבה א ב) **משכני אחריו נרוצה, ממה שנתת לנו ארץ טובה ורחבה - אחריו נרוצה לארעא מבתא דמתקריא משכנתא, ר' יהושע בן לוי אמר: ממה שנתת לנו ארץ זבת חלב ודבש - אחריו נרוצה לארעא רבתא דמתקריא משכנתא וכו' עכ"ל**. ויש להבין מאי בינייהו, דלכאורה הכל אחד. והרב אדוני זקני ז"ל פירש דקאי על ארץ העליונה, והיא מופה חלב ודבש לתחת. ופירש, דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. יעין שם.

אמנם לפי דרכנו יתפרש לפי פשוטו, דהכל קאי על ארץ ישראל, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, אך באו להורות כי להיות כי לא תפץ הסגלות - השרידים אשר בישראל - בתפץ ההמון, אלו תכסוף נפשם לזכוד נפשם ותקון מעשיהם, ואלו יכספו לטובות המדומות אשר שם ה' בארץ ישראל, שני מיני החמודות ששניהם ימשכו כל [אחד - כת] אחת מישראל:

כת א' - על הסגלות¹⁴⁹ - אמר: על ידי

151. פירוש: הכנה, הקדמה.

149. פירוש: אנשי סגולה.

150. ב"ר סז ד.

באויבים, אשר עשו מה שעשו בציון ובנות יהודה. ולזה החזיר פניו כלפי ישראל, ואמר **כמו ציון והקיפוח ספרו מגדליה:**

או יאמר ואמרו **ישמח הר ציון וגו'** כמאמר רבותינו ז"ל (איכה רבה ד יד, ועי' ברש"י ותוס' קדושין לא:) [על הפסוק] (תהלים עט) מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך טמאו את היכל קדשך, [קנינה לאסף מיבעי ליה?] אלא שפלה חמתו בעצים ובאבנים. עכ"ל. הוא שאמר: **ישמח הר ציון וגו' למען משפטך** שעשית בהם, שאז בוטחים בחזרה [שיחזירם] ה' אל אדמתם ומקדשם, ולזה סובו ציון והקיפוח, **ספרו מגדליה** כדי שתדעו מה תעשו ליום חזרתכם.

והוא שאמר **כי זה אלהים אלהינו הוא ינהגנו על מות**, פירוש שעל ידי משפטך נודע לנו כי ה' ינהגנו עוד על מות, שיחדש כנשר נעוריה [כי עלמות הוא לשון נערות, כמו "ותלך העלמה", הנערה]. והוא שקיימו חז"ל במסכת תמיד ומדות לקים "ספרו מגדליה"¹⁵².

ונבאר קצת מפסוקי הפרשה:

תחלת דבר ה'¹⁵³ לאברהם אבינו - בשבח הארץ הוא מדבר. אמר **ויאמר ה' אל אברהם לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך**.

ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך ויהיה ברכה (יב א ב). קודם יש להעיר, למה הקפיד הקב"ה על אברהם מכל באי עולם לשבת בארץ הנבחרת מכל הצדיקים, עד שמצוה ראשונה היתה ההליכה לארץ. וחשבתי בזה ארבעה דרכים:

ראשון - שבגנותו יתעלה להבדילו מגילולי בית אביו וממנהגם וטבעם. והוא אומרו **לך מארצך וממולדתך ומבית אביך**, להיות כי ג' שותפין באדם להקנות לו מדות ודעות: בני ארצו, ובני משפחתו, ויותר - בית אביו, אמר לו כי לא באלה הפצתי, ורצוני להפרידך מהם למען לא ידבק בידך מאומה מדעותיהם ומדותיהם, לא ממנהגים שכלולים בהם כל הארץ, ולא ממנהגים שכלולים בהם כל בני המשפחה, ולא ממנהגים של בית אביך, שכן תמצא יש מנהגים שוים לכל הארץ, ויש לכל בני המשפחה דוקא, ויש לבית אב דוקא, ומפלס רצה ה' להרחיקו:

עוד לו תועלת יתעלה, להיות שהוא - אברהם - יסוד עם בני ישראל, וכל שיתחזק השורש יתחזקו הענפים, רצה ה' למעט [את] אברהם אבינו ע"ה בארץ ישראל למען יוסיף תת כוחו בעבודתו יתברך, ויתחזק הקשר בינו יתברך ובין האמה שעתיד להוציא ממנו:

153. הושע א ב.

152. ועיין מדרש תהלים (מח ד) "ספרו מגדליה", כמה גינאות עתידות להיות בירושלים, אלף וקפ"ד, כמה מגדלין עתידין להיות בה, אלף ותפ"ה, כמה מטפראות וכו'.

עוד [תועלת], [לפי] מה שאמרו רבותינו ז"ל (ב"ר פ"ד) שאברהם ושרה באו לתקן מעשה אדם וחווה, ולחיות שאדם וחווה נתגרשו מן עדן בחטאם, [לפיכך] אלו ש'תקנו מה שקלקלו הם - הכניסם הקב"ה לארץ ישראל שהיא דוגמת גן עדן:

עוד רצה ה' להחזיק בארץ ישראל לעשות בה 'חזקה', והוא אומרו לבסוף (טו יח) "לזרעך נתתי את הארץ הזאת" וגו', לחיות שהיה הכנעני הולך וכובש את הארץ, רצה ה' שתקדום חזקת אברהם אבינו לחזקתו. ועוד לו יתברך [פְּנִיָּה] בטלמול אברהם ממקום למקום - [בדי ש]פרסם אלהותו יתברך בכל העולם, כמו שנאמר (לקמן יג ד) "ויקרא שם אברם בשם ה'":

מעשה נבוא להתכת הכתובים: אמר לך לך, יש לדקדק: תיבת לך לפי הדרש יתרה. ורש"י ז"ל פירש "להנאתך ולטובתך" וכו'. וקצת קשה, שאחר שביאר בביאור ההנאה והטובה, מה לו לעשותה ברמו. ונוכל לומר, שלחיות שיש הנאות בארץ ישראל - רוחניות - מצד עצם הארץ, וכל הדר בה יזכה להן, והנה מלבד כל זה יעד לו האל הנאות אחרות מצד שיתקיים דברו - אמר לך לך, לומר שהנני משלחך לארץ שיחיה לך ממנה הנאה רוחנית וטובה גשמית, ואילו - ממילא, ואינו מפאת קיום ציווי, אלא ממילא, שכן סגלה בארץ ההיא - ילך לה מי שילך - יגיע לאותן הטובות. ועוד ואעשך לגוי גדול וגו', הן הנאות מפאת ציווי, ואינם נסבכים בארץ, אך אני אעשה זאת לך ולא

לאחר. ולפי הרמז: "לך לך" עולה מאה, שכן חיה אברהם בארץ.

ואמרו מארצך וממולדתך ומבית אביך. הכפל והשנוי [צריכים ביאור]. גם צריך לידע יחס לברכות הללו, וכבר פירש רש"י ז"ל מה שפירש. ועוד נראה, לחיות כי, הן האדם - בהיותו בארצו בתוך משפחתו ובית אביו - יקבל מהם תועלת לשלשה דברים: הנה בהיותו בארצו - לא יבצרו לו האוחבים [אשר] יעזרוהו בעת מלחמתו. ובעת ריבו את אנשי ארץ אחרת - אנשי ארצו יעזרוהו. ואם יצטרך לפרוסה ומטה ידו - הנה בני משפחתו לא יעלימו עיניהם ממנו, כי מבשרם לא יתעלמו. ועוד לו, בהיותו בתוך בית אביו, יודע יחוסו אם הוא יקר או מיוחס לדור דור.

אמר ה' לאברהם: על כל זה פקחתי עיני, אבל על כל זה תמחול ועלי לשלם במיטבא, אמר לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך, והתועלת הנמשך מכל אחד - אני אפרע: כנגד מארצך, שתפסיד חברת בני ארצך לעת רעה - אני אעשך לגוי גדול. כנגד ממולדתך, שתפסיד השגחתם עליך - לא תמוט ירך ואברך בממון. כנגד בית אביך, שתפסיד שמך הטוב הנודע באמצעות דירתך עם בית אביך - ואגדלה שמך:

ולחיות שכל חפץ האדם השלם והטוב - להטיב לאחרים, [על כן] אחר שיעיד לו טובות שימשכו ממנו לאחרים, אמר והיה ברכה. ויש להבין איך יהיה ברכה. ורש"י ז"ל פירש. אבל הנראה, לפי מאמר רבותינו ז"ל (ברכות

מב.) "תכף לתלמיד חכם ברכה", זה שאמר והיה ברכה - דבר על דרך הגזומא, שתהיה אתה גופך ברכה, עד שהמקום שתשרה בו יהי מבורך, והרי באלו גופך ועצמך ברכה, שכשתאכסן אצל אחד - יאמר שבאה לו ברכה, יען כי מברכתך יבורך.

אך אומרו אחר כך (פסוק ג) **וְאָבְרַכְךָ מְבָרְכִיךָ וּמְקַלְלֶךָ אָאֵר וְנִבְרַכְוּ בְךָ כָּל מְשַׁפְּחַת הָאֲדָמָה** הוא קשה, שכבר אמר "והיה ברכה". ונראה דזהו ענין אחר, והוא במאמר רבותינו ז"ל (אבות פ"ה מ"ב) "שכל הדורות היו מכעיסין ובאים, עד שבא אברהם אבינו וקבל שכר בלם", ופירשו המפרשים "קבל עליו מצות כנגד בלם". ונראה בעיני, שכנגד עשרה דורות שמנח ועד אברהם - נתנסה אברהם אבינו עשרה נסיונות ועמד בבלם, ובזה כפר על כל העשרה דורות, ואלמלא-בן היו אובדים כל משפחות האדמה. לזה אמר **וְנִבְרַכְוּ בְךָ כָּל מְשַׁפְּחַת הָאֲדָמָה**, הרחוקים והקרובים יתברכו בך. וזה נמשך מהליכתך אל הארץ, שהוא אחד מעשרה נסיונות:

ואומר **ואברכך מברכך, ומקללך אאור**. בברכה - הקדים [לברך את המברך], ובקללה - איחר [לקלל את המקלל], והיה לו לומר: ואברכה מברכך ואאור מקללך, או לומר: מברכך אברך ומקללך אאור. בדרך רמז יאמר שיש מקלל שיתברך, כגון ברכת [אנשי צורה שברכו את] ר' אלעזר בן ר' שמעון, שאמרו (מ"ק ט) תזרע ולא תחצד. ויש מברך שיתקלל, כמו שאמר הכתוב (משלי כז יז) "מברך רעהו בקול גדול בבוקר השכם,

קללה תחשב לו". ולזה סדר הכתוב על סדר זה, לדרוש **ואברכה מברכך ומקללך**, [פירוש: שגם אותו מקלל שמכוין לברכך - אברכהו], **מברכך** [היינו אותו שבברכתו מכוין לקללך] **ומקללך אאור**.

ונברכו בך כל משפחות האדמה. שעל ידי שאברכה מברכך, וכל השומע על-כל-פנים יברך אותך, ממילא ונברכו בך:

וַיֵּלֶךְ אַבְרָם בְּאֶשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵי ה' וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לֹט וְאַבְרָם בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בָּצְאָתוֹ מִחָרָן (יב ד). יש לדקדק ואמרו "באשר דבר" יתרה. גם אומרו "ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה" למאי נפקא מנה הודיענו זה. גם יש לדקדק - מתחלה אמר "וילך אתו לוט", והדר קאמר "ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו" וכו'. ונראה שאומרו לך לך הזהירו לבל יוליך עמו מבית אביו גם אחד, וזהו לך לך, פירוש: לבדך, ולכן אמר וילך אברם כאשר דבר אלוהי, אך לוט - עינו הטעתו ונדבק באברם, יען ואברם בן ע"ה שנים נתן דעתו לירש אותו:

ועוד נראה בדקדוק [מה ש]מתחלה אמר **וילך אתו לוט**, משמע שמאליו הלך, וגם לא זכר שרה, ואחר כך אמר ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט, משמע שהוא לקחם. ולכן נראה לומר ששתי הליכות הלך אברם: תחלה - הלך לבדו לתור לו מקום לדירתו ולתחנותו, ובחליבה ההיא לא הוליד [את] אשתו עמו, כי הניחה עם ממונו ורכושו, וגם אין כבוד לאשה לילך עד [אשר] יהי מקום

מוכן [ש]תכנס אליו מהר, אך לזוט הלך אתו - על דעת לחזור - [כדין] לסייעו בדרך, כי הוא זקן בן חמש שנים ושבעים שנה.

ואחר כך, בחזרתו - **ויקח אברהם את שרי אשתו ואת לזוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן ויצאו ללכת ארצה כנען ויבאו ארצה כנען** (פס' ה), כי לקחם בדברים, גם ללזוט - כי [לזוט] רצה לשבת בארצו ובמקומו ולא לעקור דירתו, ואברהם - לאהבת אחיו - לקחו ומשכו בדברים להוליכו עמו, לעוקרו ממקום עבודה זרה ולהכניסו תחת כנפי השכינה. וזהו דקדוק **ואת לזוט בן אחיו**, מה שלא אמר בפסוק הקודם כי אם **לזוט** סתם, אלא לומר שלפי שהוא **בן אחיו** עשה לו כן, מצורף להיותו נשמע אליו כי הוא דודו. ולזה לא השתדל עם אחד מבית אביו, כי הם גדולים ממנו. וכן בשרה - הוצרך לפתותה, כי "דרך נשים לה" להיותה רדופה לבית אביה וקרוביה.

והגיד הכתוב עוצם זריותם באומרו **ויצאו ללכת ארצה כנען**, ויבואו ארצה כנען שהיא יתרה, והיה די באומרו "ויצאו ויבואו ארצה כנען". אך יקרה - בחולף למחוז אחד, ומכאן לאותו מחוז [יש] מדינות רבות - תהיה יציאתו על דעת ללכת למקום קרוב, ומשם ילך ממדינה למדינה, אך אלו - יציאתם היתה **ללכת ארצה כנען**, שלא יכנסו לשום מדינה אף אם היא בדרך:

ויעבד אברהם בארץ עד מקום שקם עד אלון מורה והכנעני אז בארץ ויבא

ה' אל אברהם ויאמר לזרעך את הארץ הזאת ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו (יב ו ז). יש לדקדק ואמרו "עד 'מקום' שכם" ולא "עד שכם". גם ואמרו "עד אלון מורה", ו[הלא] אם הלך עד שכם - לא הלך עד "אלון מורה". ורש"י פירש: אחד הם. ונראה כי אפשר ששכם לא נקראה בשם זה ולא נתייסדה להיות [מקום ישוב] כי אם אחר-כך בימי יעקב (כשהיו) רועים בשכם, לזה אמר עד מקום שכם, לומר עד מקום שנתייסדה בו אחר כך עיר שכם. ולהיות שמקום שכם רחב מאד, אמר שהלך עד מקום שכם, עד אלון מורה:

ואמרו **והכנעני אז בארץ**, בדרך רמז אומר, על פי מה שאמרו רבותינו ז"ל (שבת נו:) שאלמלא נחלקה מלכות בית דוד, לא גלינו מארצנו. וכבר נודע כי בשכם נחלקה מלכות בית דוד, וכמה רעות בשכם, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין קב.) "מקום מוכן לפורענות, שם נמכר יוסף, [שם] ענו את דינה". ולזה, כאשר בא לשכם, צפה ברוח הקודש **שהכנעני אז בארץ**, [ולזה] **ויבא אל אברהם ויאמר לזרעך את הארץ הזאת**, שסוף כל סוף יחזרו ישראל למקומם:

ויהי רעב בארץ ויבד אברהם מצרימה וגו' ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את. והיה כי ידאו אתה המצרים ואמרו אשתו זאת והרגו אתי ואתך יחי. אמרי נא אחתי את למען ייטב לי בעבורך ותיתה נפשי בגלגלך (יב י-יא). הנה הקושי נפר, איד יתכן

שיחיה זה - שעד עכשיו לא הכיר בה. ורש"י ז"ל פירש שעמדה ביופיה [שלא נגרע יופיה על ידי טורח הדרך]. וקצת קשה, שזה אינו מרבוי היופי, כי אם בדרך נס. גם יש לדקדק אומרו "אמרי נא אחותי את" תיבת 'נא' יתרה. גם אומרו "למען ייטב לי בעבורך" וכבר אמר הטעם "והרגו אותי ואותך יחיו", והוא טעם מספיק יותר ויותר מהטובה:

אך נאמר כפי פשוטן של דברים, כי הן אמת דיודעה ומכירה היה, אך קודם שהקריב לבוא מצרימה - חשש מזה, אך כאשר הקריב לבוא מצרימה ודבר עם אנשי מצרים ונשא ונתן עמם וראה כי זרמת סוסים זרמתם, וכל פנות¹⁵⁴ שלהם - להסתכל באשה, וכל שיחתם - מדברי נבלה המכאיבים לבות הצדיקים, אז אמר הנה נא ידעתי, ומה היא הידיעה, כי אשה יפת מראה את והיה כי יראו אותך וגו', שהידיעה נמשכת למאמר "והיה כי יראו אותך" וגו' - והרגו אותי.

ולכן אמר לה אמרי נא אחותי את, כי מטובו של אברהם אבינו ע"ה - לא יכשיל בני אדם באפור אשת איש, כי גם בני נח - אסורה להם. ואף כי בני נח לא הוזהרו על 'זלפני עור', מכל מקום מעשה רע הוא לגרום לאחר לעשות אפור מספק שמא יבוא לו נזק.

ולכן נראה דאברהם אבינו ע"ה גרשה גירושין גמורים הנוהג בבני נח, והוא

דאמרינן בגמרא (ירושלמי ריש פרק קמא דקדושין , וב"ר יח ה, והר"מ הלכות מלכים פ"ט ה"ח) שגירושיו בן-נח הוא - משיפרישו זה מזה, או הוא או היא, ואין צריך שום כתיבה ולא שום דבר. ולזה, אברהם אבינו אמר לה אמרי נא אחותי את, שמעכשיו נפרוש זה מזה, ואמרי לי אחי הוא ומעתה אין כך שום אפור להם:

והוסיף ואמר למען ייטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך [אף שכבר נתן טעם לבקשתו שתאמר שאחותו היא מחשש 'והרגו אותי'], הוא לומר דלטעם (ההריון) [ההריגה] - היה די בלאמור שהיא רחוקה ואין לו עמה שום אישות אך נתלוית עמו בדרך, וממילא לא יהרגוהו. ומה שהוסיף לומר אמרי נא אחותי את, [הוא כדין] להיות לו טובה, וזהו למען ייטב לי.

והוסיף ואמר וחיתה נפשי בגללך, אפשר כי אילו היה אברהם אבינו מספק¹⁵⁵ ולא היה צריך [למכותם], לא היה עושה תחבולה לקחת מהם טובה, אבל היה צריך לחיי-נפש, ולזה התחכם להיטיב לו. ועל זה אמר וחיתה נפשי בגללך, לומר לך כי עם היותך יודעת כי [אני] שונא מתנות - [על כל פנים] כגון מתנות בזמן הזה שאני צריך לחיי נפש, לית לך בה:

ויהי קבוא אברהם מצרימה ויבא המצרים את האשה וגו' ותקח האשה בית פרעה. ולאברהם היטיב בעבורה

155. פירוש: שיש לו די סיפוקו.

154. פירוש: פניות.

אך צריך לדעת איך הרגיש פרעה שכל דבר שרי היה לו המות הזה. חז"ל אמרו (כ"ד מא) במכת ראתן לקה, שהתשמיש קשה לו. ועוד יש לפרש כי פֶּשַׁח הנגע בכל גופו עד הִגְיעוּ לאבר התשמיש, וזה קרוב יותר. ובוזה מדוקדק אומרו על דבר שרי אשת אברם שהיה די באומרו על דבר שרי, אך בא לומר שנגעו נגעים שנגבר מהם ששרי אשת אברם. ועוד רמז זה באומרו ואת ביתו - שנגעו נגעים שיגיע מהם הצער לביתו זו אשתו:

אחר הדברים האלה הִנֵּה דָּבָר ה' אל אברם במחזה לאמר אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד. ויאמר אברם אֲדֹנָי א' מה תתן לי ואנכי הולך ערירי וכן מִשְׁק ביתי הוא דְּמִשְׁק אֱלִיעֶזֶר. ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע והנה בן ביתי יורש אתי. והנה דָּבָר ה' אֵלָיו לאמר לא יירשך זה כי אם אֲשֶׁר יצא ממעיך הוא יירשך ויצא אתו החוצה ויאמר הִבֵּט נָא הַשְׁמִימָה וספר הפוכבים אם תוכל לספר אתם ויאמר לו כה יהיה זרעך. והאמן בה' ויחֲשֶׁבָהּ לוֹ צְדָקָה (טו א-ו). יש להבין ממה נתיירא אברם. גם אם תמצי לומר נתיירא, למה הוצרך לזוועד לו "שכרך הרבה מאד". גם אומרו "מה תתן לי" וכי עד כה לא ידע אברם בשכר רוחני. גם אומרו "הולך

וגו'. וינגע ה' את פרעה נגעים גדלים ואת ביתו על דבר שרי אשת אברם. ויקרא פרעה לאברם ויאמר מה זאת עשית לי וגו'. למה אמרת אחתי הוא וגו' ועתה הנה אשתך קח ולך. (יב יד-ט). צריך להבין השנויים שבין מעשה אבימלך למעשה פרעה, כי פרעה נתנגע נגעים גדולים, ולא חלם כאבימלך, ולא התפלל עליו אברהם, ועוד ששלחו וגרשו מארצו, מה שלא עשה אבימלך:

ונראה כי פרעה נגע בשרי מיד במעשה חדודין, כי המצריים זרמת סוסים זרמתם¹⁵⁶, ולזה נתנגע נגעים גדולים, ולזה לא היה ראוי לחלום שיאמר לו (מה שנאמר לאבימלך). ואפשר עוד כי קצת הרגשה הרגישו המצריים כי היא אשתו, כי ארץ מצרים קרובה לארץ כנען, מה שאין כן באבימלך העיד עליו הכתוב כמו שנאמר (לקמן כ ו) "גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת וגו', על כן לא נתתיך לנגע אליה".

ולזה לא התפלל עליו אברהם, אך ארכו לו הימים ונתרפא. ולזה, מרוב כעסו ושיחו אמר לו ועתה הנה אשתך קח ולך, דדמי עליו כאריה, כי לא נתחכם שאברהם יתפלל עליו כאבימלך שנגלה אזניו בחלום ואמר לו "יתפלל בעדך וחיה", ופרעה לא חשב שיש באברם מעלה זו, ולזה - בחיותו בצרתו - שלחו וגרשו, כי חשב שבלכת אברהם יתרפא הוא:

עֲרִירִי" וְלֹא הָאֲמִין לֵאמֹרוּ "לִזְרַעְךָ נָתַתִּי" הוּא קֶשֶׁה מְאֹד. גַּם אֹמְרוּ "כִּי אִם אִשָּׁר יֵצֵא מִמַּעֲיֶיךָ הוּא יִירָשְׁךָ", וּבִקְצֶרֶת יֹאמֵר "כִּי אִם זֶרַעְךָ". גַּם אֹמְרוּ "וּבֵן מִשְׁק בֵּיתִי הוּא דֹמֶשֶׁק אֲלֵיעֶזֶר" אֵין לוֹ מָקוֹם:

לְעוֹלָם הֵבֵא, מִכָּל מָקוֹם בְּרֹאוֹתוֹ שֶׁהוֹבֵחַת גַּם עַל שֹׂכֵר עוֹלָם הִזָּח - אָמַר אֲדֹנֵי אֱלֹהִים מִה תֵּתֵן לִי וְאֲנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי, כִּי מִה בִּצְעַי בְּטוֹב שֶׁאֲנִיחֵנו לְזוֹלָתִי:

אֲבָן נֹאמֵר עַל פִּי מִה שֶׁאֲמַרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (תַּעֲנִית כ:) שֶׁהַעוֹשִׂין לוֹ נֶם מִנְכִּין לוֹ מִזְכִּיּוֹתָיו, וְנִרְאֶה בְּעֵינֵי שֶׁהֵינּוּ לְפִי מֵאֲמַר רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (אֲבוֹת פ"ד מ"ג) שֶׁהַעוֹשֶׂה מִצְוָה אַחַת קוֹנֶה לוֹ פְּרָקְלִיט אֶחָד. ע"כ. וְאוֹתָם הַמְּלָאכִים הַנִּבְרָאִים מִמַּעֲשֵׂיו, כִּיּוֹן שֶׁעוֹשִׂין לוֹ נֶם וּמִגִּינִין עֲלָיו, נִחְלֵשׁ בָּהֶם וְלֹא יִגִּיעַ לוֹ עוֹד מֵהֶם שֹׂכֵר. וְהֵנָּה אֲבִרְחָם אֲבִינוּ ע"ה - בְּשֹׁכֵבֵי רָאָה כִּי נַעֲשֶׂוּ לוֹ כְּמֵה נִסִּים בְּמַלְחָמוֹת הַמְּלָכִים שֶׁהִזְכִּיר קוּדֶם פְּסוּקַי, שֶׁעַל זֶה לֹא רָצָה לִיהְנֹת מִכָּל אִשָּׁר לוֹ בְּדִקְיָמָא לָן (תַּעֲנִית כד.) שֶׁאֵין נִהְיִין מִמַּעֲשֶׂה נִסִּים, וְהִיָּה מִתִּיירָא שְׂמָא נָכוּ לוֹ מִזְכִּיּוֹתָיו - לִזָּח בָּא לוֹ דְּבַר ה', אֶל תִּירָא אֲבִרְחָם.

וְנִתֵּן טַעַם אֲנֹכִי מִגֵּן לָךְ, שֶׁאֵין הַגִּנָּתְךָ עַל יְדֵי הַמְּלָאכִים - שֶׁאִי תַּחֲוֹשׁ לַחֲלִישֵׁת פָּחֶם, אֲבָל אֶתְּהָ גְדֻלָּה נִפְשָׁךְ בְּעֵינֵי עַד שֶׁאֲנֹכִי בְּעֶצְמִי מִגֵּן לָךְ, וּבִזָּה שֹׁכֵרְךָ הִרְבֵּה מְאֹד וְלֹא יִהְיֶה נִגְרַע מִמֶּנּוּ דְּבַר, כִּי כָל הַפְּרָקְלִיטִים שֶׁנִּבְרָאוּ מִמַּעֲשֵׂיךָ - שְׂמוּרִים וּמוֹנָחִים. וְלִהְיוֹת שְׂדֵקְךָ ה' בְּלִשׁוֹנוֹ לֹמֵר הִרְבֵּה מְאֹד, הֵבִין אֲבִרְחָם מִהִכְפָּל שֶׁשִּׁכְּרוּ בִּשְׁנֵי הָעוֹלָמִים, הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא. לִזָּח - [אָף שׁוּדָאֵי לֹא נַעֲלָם מִמֶּנּוּ שֶׁשִּׁכְּרוּ אֶתּוֹ

וְעוֹד יֵשׁ לְפֶרֶשׁ כִּי אֲבִרְחָם אֲבִינוּ ע"ה דִּקְדָּק מֵאֹמְרוּ הִרְבֵּה מְאֹד שֶׁפָּנְנָתוֹ לְעוֹלָם הַזֶּה וְלְעוֹלָם הַבָּא בְּאֹמְרוֹ "הִרְבֵּה". וּבְאֹמְרוֹ "מְאֹד" פָּנָן עַל זֶרַעוֹ, שֶׁמִּטּוֹב יוֹטֵב לִזְרַעוֹ אַחֲרָיו, עַל דֶּרֶךְ "עוֹשֶׂה חֶסֶד לְאֵלִפִּים לְאוֹהֲבֵי" (שְׁמוֹת כ ו), לִזָּח אָמַר (פ"ו ב) מִה תֵּתֵן לִי וְאֲנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי. וְלִהְיוֹת כִּי יִתְחַמֵּץ לִכְבֹּ אֲנוֹשׁ עַל אֲבִרְחָם אֲבִינוּ ע"ה, אֵיךְ יִסְתַּפֵּק¹⁵⁷ בְּמֵאֲמַר הָאֵל שֶׁאֲמַר לוֹ "לִזְרַעְךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" וְאָמַר "וְאֵעֲשֶׂה לְגוֹי גְּדוֹל", לִזָּח אָמַר ה' אֱלֹהִים מִה תֵּתֵן לִי וְאֲנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי, וּבֵן מִשְׁק בֵּיתִי - הוּא דֹמֶשֶׁק אֲלֵיעֶזֶר - יוֹרֵשׁ אוֹתִי, וְהִיּוֹתוּ עַל הַתְּכֻנָּה הַזֹּאת שֶׁהוּא לִי אֶפְסוֹר וְרוּפּוֹם וְעָלָיו כָּל פְּרִנָּסַת בֵּיתִי - יִקְרָא לִי בֶן זֶרַע. וְאֶפְשָׁר פָּנְנָתוֹ לְדַבְּרֵי חוּל' שֶׁאֲמַרוּ (יוֹמָא כה:) דּוֹלָה וּמִשְׁקָה מִתּוֹרַת רַבּוּ לְאַחֲרִים, וְאֵתִי שְׂפִיר נִמִּי בְּאֹמְרָם (סְנֵהֲדִין יט:) "כָּל הַמְּלַמֵּד בֶּן חֲבֵירוֹ תּוֹרָה, מַעֲלָה עָלָיו הַכְּתוּב פָּאֵלּוּ יִלְדוּ".

וְאִשָּׁר תִּלָּה בִּזָּה וְלֹא כִפְשׁוּטוֹ, [הוּא] מֵאַחֵר שֶׁרָאָה בְּאֵי־צִמְגֻנִיּוֹת שֶׁאֵינוּ מוֹלִיד, כְּמֵאֲמַר רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (שְׁבַת קנז.) הוֹצֵרְךָ לְצִדָּד מֵאֲמַר ה' לְפָנַי אַחֲרִים, וְזֶה שֶׁאֲמַר וְיֹאמֵר אֲבִרְחָם הֵן לִי לֹא נָתַת זֶרַע, רּוֹצֵה לֹמֵר כִּי לִי מִיָּהֵת לֹא נָתַת זֶרַע, וְהֵנָּה בֶּן בֵּיתִי יוֹרֵשׁ

אותי, ובו יוכלו להתקיים לי מאמרך. ולזה באה תשובת ה' בביאור יותר, **לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך**, וכפל ואמר הוא **יירשך**, למעט: הוא ולא הם, מיעט ישמעאל ובני קטורה שלא יירשו עמו, אף שגם הם יוצאי מעיו. והוא מה שהיה פשוט לשרה, באומרה **"כי לא יירש בן האמה הזה עם בני עם יצחק"** כמו שנפרש לשם בס"ד:

ועוד יש לפרש כי אברהם לא נמתק במאמר ה' שיהיה לו זרע ממש, אלא שחש שיוליד לעת זקנה, ובעת מיתתו - לא יהיה בנו גדול לשלוט בנכסיו, ויירשנו בן-ביתו, ולא יבצר כי יערער עליו בנו לכשיגדל ויוציא ממנו קצת נכסים. לזה בא דבר ה' בשלילה וחיוב, **לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך**, הוא ולא אחר:

ולפי הדרך הראשונה שכתבנו - שמראות אברהם באצטגנינות שאינו מוליד, היא שעמדה לו לפרש מאמר האל לפנים אחרים - אתי שפיר מאמר הכתוב אחריו **ויוציא אותו החוצה**, ואמרו רבותינו ז"ל (שבת קנו.) **"צא מאצטגנינות שלך"**, והיינו שכלפי מאמרו יתברך **"כי אם אשר יצא ממעיך"** - חל עליו תירוץ לחזיון הכוכבים, ולזה אמר **"צא מאצטגנינות שלך"**:

ועל פי הדברים האלה יובן מאמר הכתוב בסמוך (טז ב) **וַתֹּאמֶר שְׂרָי אֶל אַבְרָם הִנֵּה נָא עֲצָרְנִי ה' מִלֵּדַת בֶּא נָא אֶל שְׁפָחָתִי אוֹלִי אֲבָנָה מִמֶּנָּה. וְתִיבַת נָא קֶשֶׁה, דמקודם היתה עצורה. ואגב, יש להבין תרעומת שרה על אברהם **"אנכי נתתי****

שפחתי בחיקך ואקל בעיניה ישפוט ה' ביני וביניך" (שם פס' ה), אם שפחתה העזה פניה - אברהם מה עשה. ועוד, תשמע דבריו, ואם ימנענה מעשות לה רע - אז תאמר **"חמסי עליך"**:

אכן, הדקדוק הראשון מתורץ עם מה שנתבאר, כי מתחלה לא השתדלה שרה לבנים, כי גם אברהם הגיד לה [עוצר] בנים, נמצא שהעוצר אפשר מצדו. וכשומעה כעת מאמר ה' **כי אם אשר יצא ממעיך**, אז אמרה **הנה נא עצרני** - לי ולא לך, ולכך צריכה אני להשתדלות-מה, ולכן **בא נא אל שפחתי אולי אבנה גם אנכי ממנה**. והנה אברהם אבינו ע"ה - לרוב קדושה שבו - לא ירצה להדבק בשפחה, ובפרט למאמרם ז"ל (יומא כח.) - **לפי פשוטו - שקים אברהם אבינו מצות התורה, והוכרח לכתוב לה גם שחרור לענין שהולד ממנה כשר ואינו פגום, דשפחה - ולדה כמוה (קדושין סו) ולא יקרא זרעו, כאומרם (שם סח.) "שבו לכם פה עם החמור - עם הדומה לחמור"**. וכן עשה, שחררה בלי ידיעת שרה.

והנה הגר פקחת היתה, ואילו לא שחררה - אף כי הרתה - לא תקל גבירתה, כי בעבד כמותה היא מעברת, ולא יתייחס כלל על אברהם, ובמה כחה יפה בהריון זה. אך כי ידעה כי שחררה, נמצא הולד בן-חורין ומתייחס על אברהם, וסבבה כי מסתמא לא יניחנה אברהם לשרה להשתעבד בה כמקדם, מהיותו חם על הולד כי בנו הוא.

ולזה שרה אמנו ע"ה **"פיה פתחה**

בַּחֲמֵהָ¹⁵⁸ - חֲמִשִּׁי עֲלֶיךָ, אֲנִי - בְּתַמִּי -
נָתַתִּי שְׂפַחְתִּי בַּחֲקֶיךָ - שֶׁתִּשְׁאָר שְׂפַחָה,
וְאֵנֹכִי רוֹאֶה כִּי [וְתֵרָא כִּי הִרְתָּה] - בְּרֹאוֹתֶיהָ
כִּי הִרְתָּה, וְאֶקֶל בְּעֵינַיָה, וּבִמָּה כַּחַּה יִפֶּה
בְּהִרְיוֹן זֶה, אֵין זֹאת כִּי אִם שְׁחֻרְרַת אוֹתָהּ
וְלֹא תִנְחֵנִי לְהִשְׁתַּעֲבֹד בָּהּ. וְלֹזֶה אָמַר [לֹה
אֲבִרְחָם] הִנֵּה שְׂפַחְתְּךָ בִּידֶךָ וְאֵינִי חוֹשֵׁשׁ
לְוֹלָד. וְאִפְשָׁר שִׁשְׁנָה מִפְּנֵי הַשְׁלוֹם, וְלֹא הִגִּיד
לָהּ דְּבָר הַשְׁחֻרְרוֹר וְנַחַה דַּעְתָּהּ, וְלֹזֶה תִּמְצָא
לְשִׁרָה תְּמִיד מִיִּחְסַת הַוֹלָד לְאִמּוֹ, וְהַכְּתוּב
מִיִּחְסוֹ לְאֲבִיו כְּעֵנִין שֶׁנֶּאֱמַר גֵּרֶשׁ אֶת הָאִמָּה
הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ, וְהַכְּתוּב אוֹמֵר עַל אוֹדוֹת
בְּנֵי, דִּלְקוּשְׁמָא דְּמִלְתָּא בְּנֵי הוּא¹⁵⁹:

חֲזוֹרְנִי לְמַעַלַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לְהִבִּין
הַכְּתוּב שֶׁבָּא בִּפְתִּיחַת הַדְּרוֹשׁ דְּרִשׁוֹ הִי וְעִזּוֹ
בְּקִשׁוֹ פְּנֵי תְּמִיד. דְּבָר גְּדוֹל דְּבָר אֲדוֹנֵנוּ דּוּד
הַמֶּלֶךְ ע"ה, וְתוֹכַחַת מְגַלָּה, כִּי אִף שְׁעַל כָּל
אָדָם מוֹטֵל לְהִשְׁתַּדֵּל לְלַכֵּת לְעִיר עוֹז לָנוּ,
יִצְמַרְךָ לְהִשְׁתַּדֵּל מִקּוֹדֵם לְקִיָּם מִצוֹת הַתּוֹרָה
וְלִלְמוּד הַתּוֹרָה, כִּי אַחֵר שְׂאֲרֵץ יִשְׂרָאֵל
נֶאֱמַר בָּהּ (דְּבָרִים י"א יב) "עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּהּ",
כִּי [הִיא] מוֹשְׁגַּחַת מִכָּל הָאֲרָצוֹת, אֵינִי דוֹמָה
אֲשֶׁר יַחֲטֵא בְּהִיכָל הַמֶּלֶךְ וְעֵינֵי הַמֶּלֶךְ רוֹאוֹת,
לְאֲשֶׁר יַחֲטֵא חוּץ מִהִיכָל הַמֶּלֶךְ. וְאִמְרוּ בְּעֵינִין
אַחֵר (אֲבוֹת פ"ד טז) "הִתְקֵן עֲצֻמְךָ בִּפְרוּדוֹדוֹר".

וְעַל זֶה הוֹכִיחַם הַנְּבִיא (יִשְׁעִיָּה ס"ה ג)
הַמְּבַעֲיָטִים אוֹתִי עַל פְּנֵי תְּמִיד. וְלֹזֶה,
בְּהִכְעִיסִים [אֵת] אֱלֹהֵינוּ יִתְעַלֶּה בַּעַת הַחֲרָבָן,

הִיָּה הַנְּבִיא מִכְרִיז עֲלֵיהֶם "הַיּוֹשֵׁב בְּעִיר
הַזֹּאת יָמוּת וְגו' וְהַיּוֹצֵא אֶל הַכְּשָׁדִים וְחִידָה
וְהִידִיתָ לוֹ נַפְשׁוֹ לְשִׁלָּל וְחִי" (יִרְמְיָה ל"ח ב), וְהַכָּל
מִחֲמַטֵּם שְׂאֲמֵרָנוּ, כִּי לֹא יֵאוֹת לְדוֹר בְּאֶרֶץ
הַנִּבְחָרַת הַמוֹשְׁגַּחַת - זוֹלַת עוֹבֵד ה' בְּכָל
מְאֹדוֹ, מִדְּקֶדֶק בְּמַעֲשָׂיו וְלִמּוּד בְּתוֹרָתוֹ, וְאִם
לֹא - יִפֶּה לוֹ שְׂלֵא יְדוֹר בְּתוֹכָהּ. הוּא שְׂאֵמַר
דּוּד הַמֶּלֶךְ ע"ה דְּרִשׁוֹ הִי וְעִזּוֹ, וְהוּא לְלִמּוּד
וְלַעֲשׂוֹת:

וְהַקְדִּים הַמַּעֲשֶׂה, כִּי הוּא פְּרִי הַלְּמוּד. אָמַר
דְּרִשׁוֹ הִי, ה' יִתְעַלֶּה 'מֵלֵא כָּל הָאֶרֶץ כְּבוֹדוֹ',
אֲךְ נִסְתַּר מְעִינֵי הַמִּמְרִים דְּבָרוֹ, וְהִרְצָה
לְדְרוֹשׁ אוֹתוֹ - יְדְרוֹשׁ רִצּוֹנוֹ, וּבִזָּה יִמְצָא לוֹ,
הִרִי הַמַּעֲשֶׂה. וְעִזּוֹ - הוּא הַלְּמוּד בְּתוֹרָתוֹ, כִּי
אֵין עוֹז אֵלֶּה תּוֹרָה. וְאַחֲרֵי הַתְּנָאִים הָאֵלֶּה -
בְּקִשׁוֹ פְּנֵי תְּמִיד, מִקּוֹם אֲשֶׁר הוּא נוֹכַח פְּנֵי
כְּבוֹדוֹ תְּמִיד, וּמִכָּלֵל הֵן אֶתָּה שׁוֹמֵעַ לֹא.

וְדָבָר זֶה מְפֹרֵשׁ בְּתוֹרָה: אָמַר הַכְּתוּב
(דְּבָרִים ה' כז) וְאֵתָּה פֶּה עֲמוּד עֲמִיד וְאֵדְבָרָה
אֲלֶיךָ אֶת כָּל הַמִּצְוָה וְגו' אֲשֶׁר תִּלְמַדְם וְעִשׂוּ
בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָהֶם וְגו', תִּלְמַדְם -
הוּא הַלְּמוּד, וְעִשׂוּ - הִרִי הַמַּעֲשֶׂה, בְּאֶרֶץ
אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן וְגו', אִם יַעֲשׂוּ כְּדָבָר הַזֶּה
- יִירָשׁוּהָ, וְאִם לֹא - טוֹב לָהֶם שִׁיִּצְאוּ מִמֶּנָּה.
וְכֵן אָמַר אַחֲרָיו (שְׁמו"א) "וְזֹאת הַמִּצְוָה הַחֲקִיָּם
וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' וְגו' לְלַמֵּד אֶתְכֶם
לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ" וְגו':

גַּם בְּכַתּוּבִים מְפֹרֵשׁ זֶה: אָמַר הַכְּתוּב

159. וְרֹאֵה בִּיאוֹר נֹסֵף לְרִבְבֵינוּ וְלֹה"ה לְפִסּוֹק "הִנֵּה נָא
עֲצֵרְנִי" לְקִמֵּן בְּרִישׁ פְּרִשְׁתַּת תּוֹלָדוֹת.

158. מִשְׁלִי לֹא כו'.

(תהלים א א) **אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הָלַךְ בַּעֲצַת רְשָׁעִים, וְאַחֵר כִּד וְהָיָה כַעֲנַן שְׂתוּלָה עַל פְּלָגֵי מַיִם** - היא ארץ ישראל, כמאמר רבותינו ז"ל (תענית י): שכל העולם שותה תמצית ארץ ישראל. ואמר **לֹא כֵן הַרְשָׁעִים, כִּי יֹאֵת לָהֶם לַחַיִּית כְּמוֹן אִישׁ תִּדְפְּנוּ רוּחַ** [אל מחוץ לארץ ישראל]. **אִישׁ עַל כֵּן, לֹא יִקְוּמוּ רְשָׁעִים בְּמִשְׁפַּט חֹזֶק, כְּאִשֶּׁר יִשְׁפֹּטוּ בַּחַיּוֹתָם דְּרִים בְּתוֹכָהּ וּמִכְעִיסִים הָאֵל עַל פְּנֵיו. וְהוּא שֹׁמֵר דְּרָשׁוֹ הִי וְעֹזוֹ בִּקְשׁוֹ פְּנֵי תָמִיד:**

נחלה פני אל עליון ומע בלבנו יראתו, יפתח לבנו בתורתו, יחזירנו לארצנו, נחלת אבותינו, מקום עבודתו ודתו, אמן כן יהי רצון:

לך לך מארצך וממולדתך וגו' אל הארץ אשר אראך (יב א). קצת קשה, בקצרה היה לו לומר "לך לך אל הארץ אשר אראך", וכבר פירשתי בפנים. ועכשיו נראה לפרש שזהו כונו לַיִשָּׁב בַּמִּדְבָּר רַבָּה (לט א), שאמרו וזה לשונם: ר"א פתח: **"שְׁמַעֲנִי בַת זְרָאִי וְהָמִי אֲזַנְךָ וְשִׁכְחִי עִמָּךְ וּבֵית אֲבִיךָ"** (תהלים מה). **מִשָּׁלָה לְאַחַד שְׂרָאָה בִּירְחָה דּוֹלָקָת, אָמַר: תֹּאמַר שֶׁהִבִּירָה הַזֶּה בְּלֹא מִנְהִיגָה הַצִּיץ עָלָיו בַּעַל הַבִּירָה, אָמַר לוֹ: אֲנִי הוּא בַּעַל הַבִּירָה".** עכ"ל:

וקצת קשה ומה פונתו בפתיחה זו והיכן נזכר זה בפרשת לך לך. ועם מה שכתבנו אתי שפיר, שהוקשה לו הַיָּתוֹר, ומפרש דמאמר לך לך מארצך וגו' היא הליכת

השכל, שיפנה דעתו מסברות המזויפות, וזהו לך לך מסברות ארצך ומולדתך שסוברים שהעולם ח"ו בלא מנהיג.

והוא אומרו **שְׁמַעֲנִי בַת זְרָאִי וְגו', חוֹזֵר עַל אֲבִרְהָם אֲבִינוּ ע"ה, וקראו בשם בַּת יַעֲקֹב כִּי אִזְ הִיְתָה דַּעְתּוֹ קֵלָה עֲלָיו בְּאִמּוֹנָתוֹ יִתְבָּרֵךְ, וְכֹאשֶׁר יִתְגַּבֵּר בְּאִמּוֹנָתוֹ יִתְבָּרֵךְ וַיְכּוֹנֵן דַּעְתּוֹ - אִזְ יִקְרָא בְּשֵׁם בִּן, וְלֹא אָמַר זְרָאִי וְהָמִי אֲזַנְךָ, כְּמוֹ שֶׁאִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל שְׂרָאָה בִּירְחָה דּוֹלָקָת, וְהוּא מִשָּׁל לְשִׁמְשׁ וִירְחָה, וְלֹא אָמַר וְשִׁכְחִי עִמָּךְ וּבֵית אֲבִיךָ, שִׁישְׁכַּח סְבִרְתִּיהֶם וּמַעֲשֵׂיהֶם. וְלֹא אָמַר וִיתֹאֲזֵר הַמֶּלֶךְ יִפְיָךְ, וְסִיִּים בַּמִּדְבָּר: "לִיְפוֹתֶיךָ בְּעוֹלָם", וְהַכּוֹנֵן שֶׁבַּחֲתֹלֵק דַּעְתְּךָ מִזֶּה, וּמִדַּעְתִּיהֶם הַכּוֹזֵבֹת, אִזְ יִרְצָה הַמֶּלֶךְ בְּמוֹבְתְךָ וַיִּשְׁתַּקֵּק לִיְפוֹתְךָ בְּעוֹלָם. זֶה דֶּרֶךְ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל:**

וקרוב לדרכם-זה, יאמר שהכתוב בפשוטו: [לך לך] - הליכה ממש היא, והאריך בה לומר ששתי מצות הם: א' ההעתקה מבית אביו וארצו, אפילו ילך לַמִּדְבָּר חוץ-לארץ - קיים מצוה א', וכאשר הלך לארץ ישראל - קיים מצוה ב'. ולזה לא הספיק לו באמור "לך לך אל הארץ", דאז משמע שאין קפידה אלא על ארץ ישראל אלא שממילא באה העקירה מבית אביו, וזה אינו אמת, אלא שגם העקירה יש בה מצוה, שילך ממקום עבודה זרה.

וזה פירוש הכתוב **שְׁמַעֲנִי בַת זְרָאִי וְהָמִי אֲזַנְךָ וְשִׁכְחִי עִמָּךְ**, גַּלְיָה שאמרו "מארצך וממולדתך" יש בה תועלת, שישכח עמו ובית אביו שהיו עובדי עבודה זרה, ויתאז

ז"ל (מ"ק כה) **בני חיי ומזוני, לאו בזכותא תליא מללא, אלא בזכותא תליא מללא**, והקשו כל המפרשים מייעודי התורה, ומקרא מלא בשלשתן (שמות כג כה) "ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך ואת מימך" - הרי מזוני, "לא תהיה משכלה ועקרה בארצך" - הרי בני, "את מספר ימך אמלא" - הרי חיי.

ואחד מן התירושים שנאמרו בזה [הוא], שבארץ ישראל אין מזל לישראל אלא הכל תלוי בהשגחה, והארכת ימך בזה בחלק שני בדרוש ממאמר 'חסד ואמת' יען שם. וכבר נודע שחסרון הפדור במקרה בני האדם - שיש צדיק ורע לו ורשע וטוב לו - הוא שהמעשה [את] הפילוסוף לאמר כי אין אלהים שופטים בארץ¹⁶¹, כמו שהאריך רבנו בספר המורה יען שם, ומקרא מלא הוא (מלאכי ג יד) "אמרתם שוא עבוד אלהים ומה בצע" וגו', ואמר (שם ב יז) "באמרכם כל עושי רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ או איה אלהי המשפט". וכל זה מצד שהעולם מתנהג על פי המזל, וזה יהיה בחוץ לארץ יותר.

ולזה הדר בחוץ לארץ, יקרה לו מקרים עד שידמה כמי שאין לו אלוה, שאף שלפי האמת יש לו אלוה, מכל מקום ממקרו ידמה כמי שאין לו אלוה, וגם מצד זה ימשך להיות גם הוא נפתח לבו על מקריו לאמר 'איה אלהי המשפט', ויבא בזה לידי הרהור. ולזה אמר דוד המלך ע"ה (ש"א כו יט) "כי גרשוני היום

המלך יפוך לומר שלא-לבד ירצה ה' בזה לטהרך מגיעולי בית אביך, אך גם יתאו המלך ליפותך בשיליכך אל הארץ הקדושה שבזה תתיי, באופן שבזה יהיה לך הרחקת הנזק והקרבת התועלת:

וביאר היפוי הזה מהו, ואמר **כי הוא אדוניך והשתחוי לו**. והענין במה שאמרו רבותינו ז"ל (כתובות ק:) **כל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה**, שנאמר (ויקרא כה לה) לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים, וכן אמר דוד המלך ע"ה (שמואל-א כו יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים, **וכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה וכו'.** ע"כ. וקצת קשה, מאיזה צד הוא דומה למי שאין לו אלוה. ותו, דקרא לא אמר דומה, אלא ממש שאין לו אלוה ח"ו. גם אומרו "כל הדר" בארץ ישראל דומה" לא אתי כלל.

וחוץ מדרכנו, נראה במה שידוע כי אין נפרת אלהותו יתברך עלינו כי אם כשנצטער על מצותיו, ולכבוז ממנונו לכבודו ולמצותיו. ועד היום - המבדיל¹⁶⁰ - המלך בשר-ודם אין נפרת מלכותו כי אם בנכותו המסים והמעשרות. וידוע, שבארץ ישראל - הרבה מתן צריכים ישראל ליתן, המעשרות והמתנות. ולזה, הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, לא כן הדר בחוץ לארץ. ולקמן נפרש עוד:

וכפי דרכנו, נראה במה שאמרו רבותינו

161. ע"פ תהלים נח יב.

160. כך נהגו לומר, "המבדיל" כמו "להבדיל".

מהסתתף בנחלתך לאמר לך עבוד אלהים אחרים", כי מרוב צערי ומקרי שיקרו לי, ויגיע לצדיקים כמעשה הרשעים, ויהיה ח"ו נכנס בלבי ספק על אמתת השגחתך, ואחיה כעובד אלילים כיון שאהרהר אחר מדותיו יתברך. והוא עצמו [מאמר הכתוב] **לַת לָכֶם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן - לְהוֹיֹת לָכֶם לְאֱלֹהִים:**

ועם שלא נודה לזה-התירוץ ונאמר דאפילו ארץ ישראל תלויה במזל, מכל מקום נראה ודאי דעל כל פנים יש השגחה יתירה בארץ ישראל יותר מחוץ לארץ, יען שהוא שער השמים, ופירש"י: לקבול תפלות. וכן מצינו שאין הנבואה שורה אלא בארץ ישראל, ומקרא מלא הוא (דברים יא) **"תמיד עיני ה' אלהיך בה"** וגו'. ואפשר שלשני הענינים האלו בִּין הכתוב כנזכר בפנים בספר זה, יֵעָן שם. ועל כל פנים, שני הענינים האלו שהם הנבואה וקבול התפלה, יפרסמו אלהותו יתברך בעולם, ועל ידם 'תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק'¹⁶² - על צדיקו של עולם - לאמר כי אינו משגיח ח"ו בעולם השפל:

והוא שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קטו א) **לֹא לָנוּ הִ' לֹא לָנוּ כִּי לְשִׁמְךָ תֵּן כְּבוֹד עַל חֶסֶדךָ וְעַל אֱמֶתךָ.** וצריך להבין הכפל גם אומרו "על חסדך ועל אמתך" אין לו ישוב פשטי. ועם מה שכתבנו יתפרש על נכון, שדוד המלך ע"ה מתאונן על שני דברים אלו

שחסרו מישראל: קבול תפלה והנבואה. ועל שניהם בא למעון **לֹא לָנוּ** ה' תקבל תפלותינו, **לֹא לָנוּ** תשפיע נבואתך עלינו, שלא תעשה למעננו, רק **כִּי לְשִׁמְךָ תֵּן כְּבוֹד עַל חֶסֶדךָ וְעַל אֱמֶתךָ**, והם ג' טענות צודקות: האחת, אם נמצאו בעולם ג' כתות כג' פְּפִירוֹת: הא' כי השגחתו יתברך איננה בעולם השפל כלל, כי תפסק עד גלגל הירח. הב' כי עם היותו משגיח, אינו נמפל להם כלל - לרוממותו ולפחיתותם בין עיניו - כאשר לא ישגיח האדם על החתולים שבביתו:

והוא אצלי אומרו (תהלים לא יח) ה' **אֵל אֲבוּשָׁה כִּי קִרְאתִיךָ, יְבוּשׁוּ רִשְׁעִים יִדְמוּ לְשֹׂאֵל.** יאמר: אל אבוש מהרשעים הכופרים, המלעיגים עלי לאמר שאינך משגיח ח"ו, וכמו שאמר פילוסוף אחד לחסיד שהיה מתפלל: "אתה מתפלל למי שאינו יודעך, כל שכן שידע'¹⁶³ פִּנְיָתְךָ ומעשיך וכל שכן שישמע'¹⁶⁴ תפילתך", כנזכר בראש ספר הכוזרי ע"ן שם. ולזה אמר אל אבושה כשלא תענני, אך **יְבוּשׁוּ רִשְׁעִים** ואז ידמו'¹⁶⁵ לְשֹׂאֵל דבר מאתך, כי יאמרו איך נִשָּׂא פנינו לאמר "שִׁמְעָה תפלותינו" ואנו אין אנו מאמינים בהשגחתו.

ואמר אחריו כנגד הכת השניה - **תִּאֲלַמְנָה שְׁפַתִּי שְׁקַר הַדּוֹבְרוֹת עַל צִדִּיק עֲתָק,** על צדיקו של עולם עתק, רוצה לומר כי ימענו לפי דעתם טענה חזקה, ומה היא

164. פירוש: שלא ישמע.

165. לשון דממה.

162. שם לא יט.

163. פירוש: שלא ידע.

המענה? בגאווה ובזו. ולכאורה [הגאווה והבזו] הם שני הפכים, [וכיצד ילכו יחדיו?]. ועם מה שכתבנו אתי שפיר, שבצירוף שני אלו - יחזקו מענתם, כי יאמרו כי הוא יתברך גָּאָה גָּאָה, ובני אדם נבזים ושפלים, ועל זה יחזקו מענתם כי לא ישיגו ח"ו בעולם השפל. זאת היא הכת השנייה. הכת הג' היא הגרועה מכלם, היא דעת אפיקורוס וחברו, כי לית דין ולית דין ח"ו:

והנה המפורסמות שהיו בישראל מקבול תפלותיהם ושרית נבואה על חסידיהם - עקרו משמם כל מענות אלו. והוא שאמר **כי לשמך תן כבוד**, כי לאותם הכתות שמודים בשמך ואינם מודים בהשגחתך - אמר "תן כבוד", שעל ידי קבול תפלותינו ונבואתך בנו - יתכבד שמך שאתה משגיח. **בי לאותם המודים גם בהשגחתך אך שאתה תמאס הנמצאים השפלים**, אמר **על חסדך** - שתעשה דברים שבהם נודע כי אתה אל חסד, ואתה מתחסד עם ברואיך, ולא תמאסם מלהנהיגם. ועל הכת הג' שאינם מודים כלל במציאות עצמם¹⁶⁶, יאמר **ועל אמתך** - אמתת מציאותך:

ועוד יש לפרש **על אמתך** - שחסרון ההשגחה מוליד בלבבות בני אדם [מענות על] **עול במשפטו יתברך**, כי יראו "רשע וטוב לו, צדיק ורע לו", וכמו שקרא תגר איוב על משפטו יתברך ואמר (איוב ט ג) "לא יש בינינו מוכיח", אמר שתעשה בשביל שתזכור **אמתת** דיניך לבני אדם שהם וחכמתם כאין

נגדך. והוא שאנו אומרים בסליחות, "עשה **למען אמתך**", והוא אין לו שחר לכאורה. ועם מה שנתבאר נבין, [שפירושו הוא:] שתעשה טובה לטובים, שבזה יצדיקו [ויאמתו] דיניך כל העולם, החכם עם הכסיל:

והוא אצלי מענות איוב באומרו (איוב י ג) **הטוב לך כי תעשוק ועל עצת רשעים הופעת**. יאמר, שממה שאתה מטיב לרשעים ומריע לצדיקים, מתחייב אחד משנים: או שאתה מואס, או שח"ו אינו משגיח. אלא שאיוב לא יאמין חסרון השגחה, אבל יאמין - על דרך הספק - מיאוס ועזיבה. ולזה אמר: **הטוב לך כי תעשוק** - כי תמאס את יגיע כפיך מלהנהיגו ותעזבהו למקרה? ואם תמצי לומר שאין (זה) [הכי נמי, אם כן על עצת רשעים] - המאמינים חסרון השגחה - **הופעת**, שמענתם החשובה הזרחת עליה אור, כי תחזקנה ידיהם בראותם חסרון הסדור, [צדיק ורע לו וכו']. והיה כאומר שאינו מאמין בהם, אך נפיק חורבא לחזק ידיהם. באופן שקבול תפלות עם השראת נבואה, מאמתים מציאותו יתברך והשגחתו:

והוא מאמר הכתוב (תהלים נו י) **אז ישבו אויבי אחר ביום אקרא זה ידעתי כי אלהים לי**, יאמר שכאשר ישבו אויבי אחר ביום אקרא, בזה ידעתי ידיעה שלמה כי אלהים לי. ולזה אמר **ביום אקרא**, כי התפלה המאוחרת [להתקבל] - עם היות שיענה - מנחת עדין הספק ח"ו.

והוא מאמר הכתוב (שם ה ב) **אמרי האזינה ה' בינה הגיגי הקשיבה לקול שועי מלכי ואלהי כי אליך אתפלל**. ומאמר "כי אליך אתפלל" אין לו שחר, כי אין זה מחייב לשתשמע תפלתו. וחזק מדרבננו, נראה ביאורו, כי המעלים עיניו משמע בקשת עבדו הנאמן לו, יהיה לסבת שני דברים: או כי ישען על אחרים שימלאו בקשתו ולא יצטרך הוא [עצמו למלאותה], כי יאמר: אפשר על ידי אחרים. או כי לא יהיה הדבר קרוב להפסד, ועדן [יש] שהות.

ועל שנים אלו אמר דוד המלך ע"ה במאמר (תהלים כב יב) **אל תרחק ממני כי צרה קרובה כי אין עוזר**, לומר - לא תוכל להתעלם מפאת אחד משנים אלו, כי הצרה קרובה, ואין עוזר זולתך. והוא עצמו שאמר **כאן כי אליך אתפלל**, ואין זולתך לגאול¹⁶⁷, ואין לי אחר להתפלל אליו להושיעני:

וכפי דרכנו יאמר כי אליך אתפלל, שגם אליך חלק-מה בתפלתי, כי יתקדש שמך בעולמך, שאתה משגיח ולא עוזב, וכמו שנאמר (תהלים קטו א) **כי לשמך תן כבוד**:

ועל דרך הנסתר יראה לי במה שאמרו **המקבלים** (תיקוני זוהר יח: ועוד) כי מדת המלכות היא בית-שער לקבול תפילות, ועליה אמר (לקמן כח יז) "אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים", והוא שם אדני ברוך הוא. ועל כן אנו פותחין בתפלה **אדני**

שפתי תפתח, ועל ידי תפילתנו בא השפע משם הוי"ה ברוך הוא לשם אדנו"ת, והוא סוד "ברוך הוא וברוך שמו" שם הוי"ה שבו נכתב, ושבו נקרא שם אדנו"ת. והוא אצלי סוד הכתוב (תהלים כ י) **ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו**, שהשם - שהוא שם הוי"ה ברוך הוא - יושיעני בשישפיע למדת המלכות, ואז המלך יעננו ביום קראנו, שהעניה באה ממדת המלכות, ופגנתו ליחד העולמות שם הוי"ה בשם אדנו"ת, ועל ידי זה תבא העניה:

והוא עצמו שאמר (תהלים ה ג) **הקשיבה לקול שועי מלכי ואלהי כי אליך אתפלל**, מתפלל ממטה למעלה, מלכי - היא מדת המלכות, ואלהי - הוא זעיר [אנפין], שהוא אלהינו ואנחנו עבדיו. ואמר, שאף אם בשם נקראים שוים מלכי ואלהי, אך חלילה לי מעשות פירוד ח"ו, כי אליך אתפלל, שכלם קשורים זה בזה כשלהבת הקשורה בגחלים וכנשמה בתוך הגוף. ויהיה נתינת טעם של כי - יען כי הוא אמר בלשון יחיד "הקשיבה לקול שועי", וסיים בשנים "מלכי ואלהי", והיה כמשיב כי אליך אלהי אתפלל, ומה שאמרתי מלכי אינו אלא לייחד מלכי ואלהי, ומשם ימשוך לי שפע, אכן תפלתי - לך ה', ולא לזולתך:

והוא אצלי אומרו (דהי"ב כט ל) **ויקדו וישתחוו לה' ולמלך**. וקשה טובא, איך השוה הכתוב כבוד עבד לכבוד קונו, ואמרינן (ספ"ה

מה:) "כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם". ולכן נראה שרמז הכתוב כי השתחוו להי שהוא זעיר, ולמלך שהוא המלכות, ואצילי בני ישראל כִּנּוּנוֹ, לכן אמר בלשון זה:

ועל כלם יהיה אומרו **אמרי האזינה** הי בינה הגיגי, יען כי לאו כל מוחא סביל דא לכיין הפונות הראויות לתפלה, אמר: רבונו של עולם: גלוי וידוע לפניך, [ולפניך] נגלו כל תעלומות, **אמרי האזינה** הי, תתן לבך להם, ואם מה שלא הבנתי אני - אתה תבין הגיגי, ועשה לפי המובן ממאמרי, לא לפי מה שאבין אני.

ונוכל עוד לומר שאומרו **אמרי האזינה** הי, כִּנּוּן למה שאמרו חז"ל (ברכות לב.) "לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל". ועל זה כִּנּוּן באומרו **אמרי האזינה** הי [הוא השבח], בינה הגיגי (היא עצם התפלה). והוא שאמר **בוקר אערוך לך ואצפה, אערוך -** היינו סדור שבחו, ואצפה - היא התפלה:

ועל כל זה אמר **כל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, יען כי השערים** שבהם יכנס האדם לאמונת השגחתו יתברך ואלהותו עלינו - שהם התפלה והנבואה - חמה סגורים, לא כן הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, לא בא לשלול [ולומר] ש[באמת] אין לו אלוה ח"ו [אלא שרק דומה כמי שיש לו], אלא שאם יאמר "יש לו אלוה" - אז תהיה השלילה ב[מי שדר בחוץ לארץ] [מוחלטת], שאין לו אלוה ממש ח"ו, וזה אי אפשר, לכן אמר דומה כמי שיש

לו אלוה, שזהו ההפרש שבין ארץ ישראל לחוץ לארץ, שהוא בענין הפרסום והדמיון לבד, כי בחוץ לארץ - מהיות שערי התפלה והנבואה סגורים - דומה כמי שאין לו אלוה, ובארץ ישראל - שהשערים פתוחים - ידמה לעין-כל כמי שיש לו אלוה:

ועל שתי הסגולות האלו שבארץ ישראל אמר הכתוב (תהלים קב יז) **כי בנה ה' ציון נראה בכבודו, פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם**. יאמר, שבנה ה' ציון בשתי טובות, וכן פירש"י בפסוק (כמדבר יג כב) "והברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים" - שִׁמְכָנָה בטוב. ואמר **כי בנה ה' ציון** בשתי סגולות אלו: האי - נראה בכבודו, כענין אומרו (יהושע א כח) "הוא מראה דמות כבוד ה'" דהיינו מראה הנבואה.

הבי - **פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם**, הכפל - לרמז על שתי כתות שבישראל: הצדיקים גמורים - והם יחידים כערער וגם-כן נפרדים מטוב העולם כערער, ואמר **פנה - בארץ ישראל - אל תפלת הערער**. ושאר ההמון שאינם ראויים לזה - מכל מקום ולא בזה את תפלתם.

ואמר **תכתב זאת לדור אחרון כדי שיעם נברא ידלל ית, כי יאמינו בהשגחתו יתברך**. וזהו כי השקיף ממרום קדשו, הי' משמים אל ארץ הביט, רוצה לומר: אף שהוא בשמים והאדם על הארץ, לא ימאס בני אדם כסברת הפילוסוף, אך משמים אל ארץ הביט.

ברוך הי' לעולם אמן ואמן: